

HANNA KÓČKA-KRENZ

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE OZDOBY BRĄZOWE Z KOLEKЦИИ JÓZEFA CHOYNOWSKIEGO W ZBIORACH MUZEUM NARODOWEGO W POZNANIU

Józef Choynowski, urodzony w majątku Murzyńce na Ukrainie, archeolog-amator i kolekcjoner, prowadził pod koniec XIX w. liczne badania na terenie Ukrainy i kupował przedmioty od innych zbieraczy rozbudowując swoje zbiory starożytności (KACZYŃSKI 1973,143). Na podstawie zapisu testamentowego dla Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych jego kolekcja, przewieziona z Kijowa do Warszawy, została następnie zdeponowana w Muzeum Narodowym, po czym jej partie były przekazane innym muzeom warszawskim (SARNOWSKA 1948/49). Rozgrabiona w czasie wojny, wywieziona została poprzez Kraków do Poznania, skąd w 1946 r. w części już tylko wróciła do Warszawy (KACZYŃSKI 1973,153).

W zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu znajdują się jeszcze nieliczne przedmioty z kolekcji J. Choynowskiego, w tym 12 wczesnośredniowiecznych ozdób z brązu (*ZBIORY...* 1983, 81). Składa się na nie 11 zawieszek i 1 okucie, wykonanych techniką odlewania, dekorowanych tylko od strony zewnętrznej:

1. Lunula z rurkowatym uszkiem, dekorowanym niewyraźnym ornamentem pseudogranulacji w romby. Zdobiona na płycie płasko wypukłymi listwami tworzącymi trójkąt z wierzchołkiem zwróconym ku dołowi i rzędy linii po obu jego bokach, rozchodzących się ku rogom zawieszki. Brzegi lunuli lekko pogrubione, uszko niedolane, końce rożków ułamane. Śr. 2,2 cm, waga 3,8 g, nr inw. A 101/6 (ryc.1:1).

2. Lunula zdobiona podobnie, jak poprzednia, także z lekko niedolany uszkiem. Śr. 2,2 cm, waga 3,0 g, nr inw. A 101/3 (ryc.1:2).

3. Podobna lunula, starannie wykonana, z dodanym pasmem pseudogranulacji pod uszkiem. Śr. 2,2 cm, waga 3,5 g, nr inw. A 101/7 (ryc.1:3).

4. Lunula podobna do poprzednich, z dodaną linią pseudogranulacji pod uszkiem i w dolnej części tarczki, między rożkami, na rożkach dodane też trójkąci. Uszko lekko niedolane. Śr. 2,2 cm, waga 3,8 g, nr inw. A 101/5 (ryc.1:4).

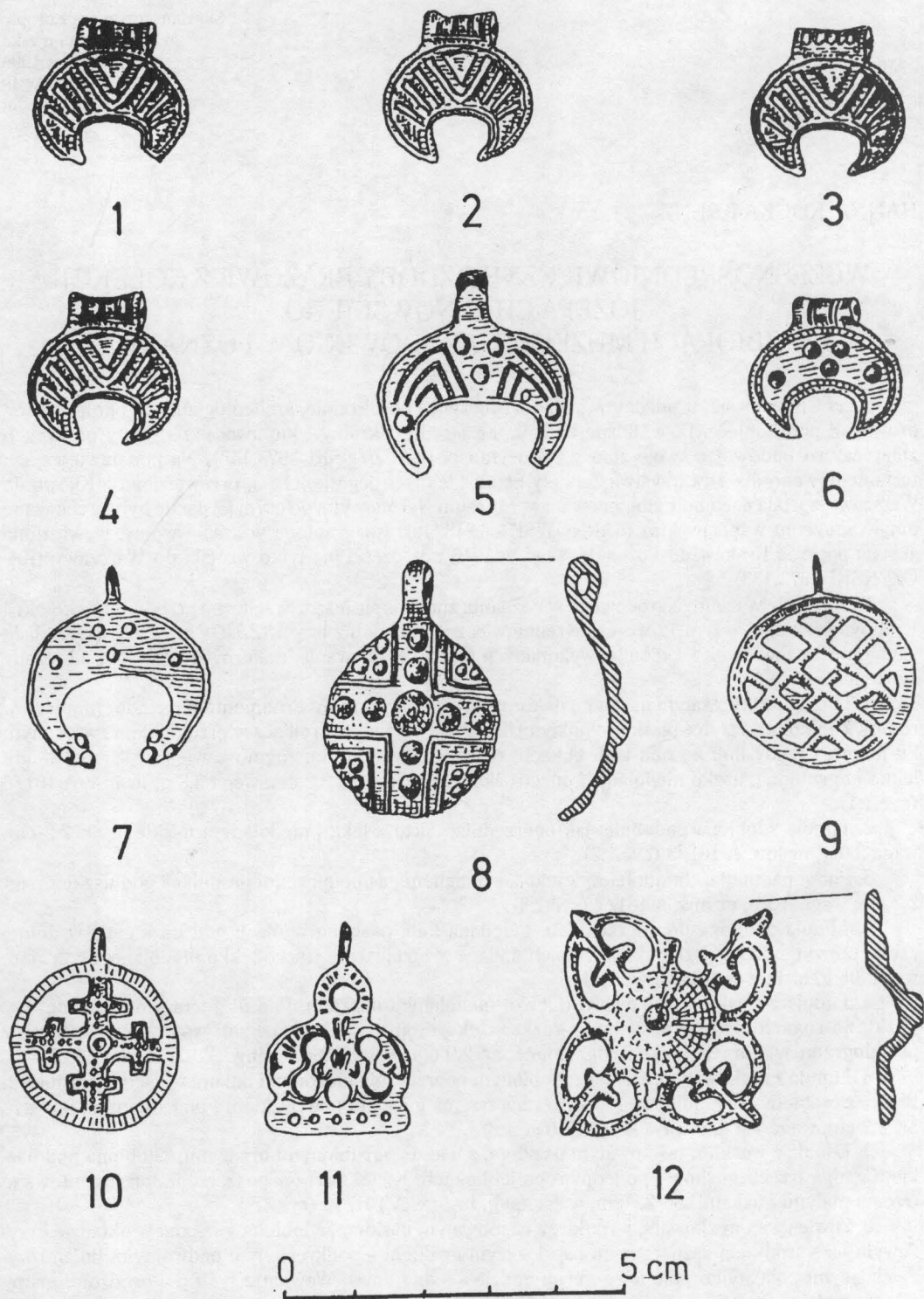
5. Lunula z wąskim, taśmowatym, lekko niedolany uszkiem. Pod uszkiem umieszczone trzy guzki, na rogach płytki – po jednym guzku. Dekorowana między guzkami wsuwanyimi kątami w pseudogranulacji; brzegi tarczki pogrubione. Śr. 2,9 cm, waga 5,0 g, nr inw. A 101/11 (ryc.1:5).

6. Lunula z rurkowatym uszkiem zdobionym poprzecznie ułożonymi liniami w pseudogranulacji. Płytką z otokiem pseudofiligranu dekorowana trzema guzkami pod uszkiem i po jednym na bokach. Śr. 2,2 cm, waga 4,0 g, nr inw. A 101/8 (ryc.1:6).

7. Lunula z wąskim, taśmowatym uszkiem, z lekko pogrubionymi brzegami. Zdobiona pod uszkiem grupą trzech guzków i po jednym po jej bokach. Końce rożków poszerzone, ornamentowane trzema małymi guzkami. Śr. 2,7 cm, waga 4,0 g, nr inw. A 101/10 (ryc.1:7).

8. Zawieszka tarczowata, wypukła, z taśmowatym uszkiem, zdobiona guzkami w układzie krzyżowym – ze środkiem zaznaczonym największym guzkiem – podkreślonym podwójnymi liniami wydzielającymi pola (tylko pole lewe górne oddziela jedna linia). Wewnątrz tych pól osadzone grupy trzech guzków. Śr. 2,7 cm, waga 8,0 g, nr inw. A 101/2 (ryc.1:8).

9. Okrągła, ażurowa zawieszka z wąskim taśmowatym uszkiem, z brzegiem o podniesionych krawędziach, zdobiona przecinającymi się trzema pasmami tworzącymi ukośną kratkę. Ozdoba nie-

Ryc. 1: 1-7 – lunule; 8 – zawieszka okrągła wypukła; 9, 10 – zawieszki okrągłe ażurowe;
11 – zawieszka/rozdzielacz do kolii; 12 – okucie

starannie wykonana, z nadlany aźurem i lekko niedolany jednym z pasm (w środku tarczki). Śr. 2,8 cm, waga 2,0 g, nr inw. A 101/12 (ryc.1:9).

10. Okrągła, aźurowa zawieszka z wąskim taśmowatym uszkiem, zdobiona motywem czterech krzyżyków łączonych w centrum rombem zaakcentowanym kółkiem. Brzegi krzyżyków lekko pogrubione, a ich wnętrza dekorowane pseudogranulkami. Otok poprzecznie nacinany. Śr. 2,4 cm, waga 3,0 g, nr inw. A 101/4 (ryc.1:10).

11. Zawieszka z wąskim taśmowatym uszkiem, aźurowa. Pod uszkiem uformowana w pierścień, w części środkowej owalnie poszerzona, prosto zamknięta u dołu. W dolnej krawędzi pięć otworków. Dekorowana motywem roślinnym w rodzaj wici. Śr. 2,1 cm, waga 3,0 g, nr inw. A 101/9 (ryc.1:11).

12. Aźurowa plakietka w kształcie czworoliścia z wypukłym guzkiem zwieńczonym kulą w centrum. W ramionach czworoliścia motywy liliowate. Odlew nieudany (niedolany). Śr. 4,5 cm, waga 11,0 g, nr inw. A 101/1 (ryc.1:12).

Niestety nie znamy miejsc znalezienia tych ozdób. J.Choynowski nie wymienia ich w swoim katalogu (CHOJNOVSKIJ 1896), nie zawiera ich także polskie wydanie katalogu, w którym zamieszczone były także przedmioty dołączone jeszcze do pierwotnego zbioru (*SŁOWIANIE...* 1904). Stąd jedynie w oparciu o analizę samych wytworów możemy podjąć próbę określenia obszarów ich ewentualnego pochodzenia. Prezentowana grupa ozdób jest niejednorodna nie tylko pod względem typologicznym, ale też stylistycznym. Wśród nich znajduje się 7 lunul w formie półksiężyca z rogami zwróconymi ku dołowi, zaopatrzonych w rurkowate (5 okazów) i taśmowate uszko (2 okazy), zdobionych dwoma typami dekoracji. Do typu pierwszego należą cztery lunule, które ozdobiono rzędami ukośnych linii po bokach trójkąta w niewyraźnej pseudogranulacji (ryc.1:1-4). Trzy pozostałe zostały ozdobione ornamentyką guzową w układzie trzech guzków pod uszkiem i po jednym na rożkach (ryc.1:5-6), lub grupą trzech guzków na rożkach (ryc.1:7). Brzegi wszystkich lunul są lekko pogrubione, a w przypadku okazów z rurkowatym uszkiem zdobienie pokrywa też uszko (rzędy mocno zatartych rombów). Wszystkie te lunule stanowią naśladownictwo w technice odlewania wytworów srebrnych, zdobionych nakładanymi guzkami i granulacją, uzupełnianą filigranem na otoku (stąd w odlanych okazach brązowych mają one pogrubione krawędzie). Lunule, znane od czasów antycznych, były powszechną ozdobą kobiet słowiańskich w X do XIII w., noszoną najczęściej na szyi samodzielnie, lub jako składnik kolii (KÓČKA-KRENZ 1993, 87-90). Na Słowiańszczyźnie Wschodniej ich znaleziska skupiają się na Wołyniu, w okolicach Kijowa i na Smoleńszczyźnie, gdzie okazy odlwane z brązu są datowane szczególnie na XI-XII do XIII w. Przypisuje się tym wisiorkom funkcję amuletu związanego z kultem księżyca, symbolizującego płodność i odnawianie się życia (GREBIENIOW 1983). Omawiane lunule, choć zbliżone formy znajdowane są na całym obszarze Słowiańszczyzny Wschodniej, są najprawdopodobniej wytworami południowo-ruskimi.

Inną proveniencję wykazuje okrągła wypukła zawieszka, zdobiona guzkami w układzie krzyżowym (ryc.1:8). Wisiorki tego typu znane są przede wszystkim z kurhanów w okolicach Sankt Petersburga, Smoleńska, Moskwy i Riazania, gdzie datowane są na poł. XII-poł. XIII w. (SEDOVA 1981, 42, ryc.12:6; DUCZKO 1983, 340). Kolejna, aźurowa okrągła zawieszka z ornamentem ukośnej kratki (ryc.1:9) należy do ozdób znajdujących w kurhanach kostromskich i radymickich, noszonych też w Haliczu, datowanych na XI-XIII w. (MUSIAŃOWICZ 1969, 197). Natomiast aźurowa okrągła zawieszka z motywem 4 krzyżyków (ryc.1:10) jest okazem wisiorków stanowiących częste wyposażenie pochówków kurhanowych południowo-zachodniej i południowo-wschodniej Rusi w XII i XIII w. (SEDOVA 1981, 42, ryc.14:1).

Z terenami zachodniobałtyjskimi łączyć natomiast trzeba zawieszke aźurową zdobioną motywem roślinnym (ryc.1:11). Stanowi ona część ozdoby szyi kobiecej, na którą składała się para szpil lub zapinek, mocowane do nich zawieszki w rodzaju tu omawianej a stanowiące rodzaj rozdzielacza do łańcuchów, oraz kilka podwieszanych do nich łańcuszków (GINTERS 1981, 31). Ozdoby takie nosiły kobiety w Estonii, na Łotwie i Litwie, a także u Finów Zachodnich w czasie od X do XIII w. (TALLGREN 1925, 83-84, tabl.V:1; GINTERS 1981, 31; OKULICZ-KOZARYN 1993, 215-217, ryc.116:2). Ostatnia ozdoba to najprawdopodobniej niewykończone (brak nitów od strony spodniej) okucie sakiewki skórzanej (ryc.1:12). Sakiewki takie, noszone przez mężczyzn u pasa, były nabijane kilkoma czworokątnymi okuciami z motywami palmetowymi ujętymi w sercowate ramy. Znane są z Birki, obszarów Łotwy, z Gniezdowa, okolic Rjazania, Kostromy oraz terenów nadwołżańskich i nadnieprzańskich (ARBMAN 1940, tabl.91:1; BLIFELD 1965, tabl.1:3; GINTERS 1981, 21, ryc. 14). W przy-

padku omawianego okazu sugerować można, że mógł on być wykonany w okolicach Kijowa, gdyż zbliżony motyw liliowaty miały zawieszki składające się na kolie pochodzącą ze skarbu w Kijowie, datowanego na XI-XIII w. (KORZUCHINA 1954, tabl.35:5).

Jak można wnosić z przedstawionej analizy, omawiane ozdoby stanowią wytwory warsztatów południowo-ruskich, północno-ruskich, a nawet bałtyjskich, wykonane w czasie od XI do XIII w. Poznańska część kolekcji J. Chojnowskiego, choć w małej skali, jest odbiciem dróg powstawania całego zbioru. J. Chojnowski mógł w części sam wydobyć te przedmioty w trakcie prowadzonych prac terenowych, w części zaś nabył je od pośredników, skupując także okazy pochodzące spoza obszarów swoich bezpośrednich zainteresowań.

BIBLIOGRAFIA

- Arbman H.
1940 *Birka I. Die Gräber. Tafeln*, Uppsala.
- Blifield D.J.
1964 *Drevnoruskij mogilnik v Černigovi*, „Archeologija”, 18, 105-138.
- Chojnowskij I.A.
1896 *Kratkija archeologičeskija svydynija o predkach Slavian i Rusi i opis drevnostej sobrannyh mnoju s objasnenijami i planom Vostočnogo Porossija*, Kiev.
- Duczko W.
1983 *Slaviskt och gotländskt smide i ädla metaller*, (w:) *Gutar och vikingar*, Stockholm, 329-356.
- Ginters V.
1981 *Tracht und Schmuck in Birka und im ostbaltischen Raum. Eine vergleichende Studie*, „Antikvariskt arkiv” 70, Stockholm.
- Grebienow E.
1983 *Ruskie lunule brązowe ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu* (maszynopis pracy magisterskiej napisanej w Instytucie Historii Sztuki UAM w Poznaniu), Poznań.
- Kaczyński M.
1973 *W siedemdziesiątą rocznicę otwarcia wystawy zbiorów Józefa Chojnowskiego w warszawskiej „Zachęcie”*, WA, 38, 139-159.
- Kóčka-Krentz H.
1993 *Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.
- Korzuchina G.F.
1954 *Russkie klady IX-XIII vv.*, Moskwa-Leningrad.
- Musianowicz K.
1969 *Drohiczyn we wczesnym średniowieczu*, Materiały Wczesnośredniowieczne, 6, 7-235.
- Okulicz-Kozaryn Ł.
1993 *Finowie Zachodni*, Warszawa.
- Sarnowska W.
1948/49 *Wczesnohistoryczny kurhan z Korolewina pod Tahańczą w pow. kaniowskim*, Światowit, t. 20, 233-296.
- Sedova M.V.
1981 *Juvelirnye izdelija drevnego Novgoroda (X-XV vv.)*, Moskwa.
- Słowianie...
1904 *Słowianie w czasach przedhistorycznych i opisanie archeologicznych kolekcji zebranych i objaśnionych przez Józefa Chojnowskiego*, Warszawa.
- Tallgren A.M.
1925 *Zur Archäologie Eestis. II. Von 500 bis etwa 1250 n.Chr.*, Dorpat.
- Zbiory...
1983 *Zbiory starożytności Muzeum Narodowego w Poznaniu*. Katalog wystawy pod redakcją Jerzego Kubczaka, Poznań.